

પ્રસ્તાવના

‘સંદેશ’માં પ્રગટ થયેલી આ નવલકથા મૂળ વર્ષો પહેલાં એક ફિલ્મના વિષય તરીકે લખાયેલી.

સ્વ. શક્તિ ઇનામદાર આ વિષય ઉપરથી ફિલ્મ બનાવવા માગતા હતા...

તે જ એમણે ‘હમ-દોનોં’ નામે ફિલ્મ બનાવી - જેનો પ્રથમ ભાગ મેં લખેલો. તે જ ગાળામાં મેં નાટક લખ્યું અને દિગ્દર્શન કર્યું ‘પિતૃદોષ’...

નાટક તો ન ચાલ્યું, પણ વિષય મારા હૃદયની ખૂબ નિકટ રહ્યો.

આ નવલકથાના પ્રતિભાવો નહીં ધારેલા એટલા સારા મળતા રહ્યા. ક્યારેય ન વિચાર્યું હોય એવા વાચકો આ વાંચતા રહ્યા, પત્રો પાઠવતા રહ્યા, એસ.એમ. એસ. તથા ફોન કરતા રહ્યા.

‘સંદેશ’ના સમગ્ર વાચકવર્ગે મને વારંવાર આ નવલકથાનાં પાત્રો સાથે ઓતપ્રોત થઈને લાગણીના દરિયામાં નવડાવી, તો ક્યારેક મારાં પાત્રોને હું જ અન્યાય કરું છું એમ કહી ધમકાવી.

હિન્દુ - અને મુસલમાન મારે માટે કદી જુદા નહોતા, હોઈ શકે પણ નહીં...
રોઝા - નમાજ અને ઇસ્લામ મારી જિંદગીમાં મંદિર, ઉપવાસ અને હિન્દુત્વની લગોલગ રહ્યાં - રહેશે!

ધર્મ હંમેશાં અંગત બાબત છે, રહેવી જોઈએ. ‘સ્વધર્મ’ જેટલો સાચો અને પ્રસ્તુત શબ્દ મને બીજો કોઈ જડ્યો નથી!

સિકંદર અને શૈલરાજ કદાચ ત્યાંથી જ ઊતરી આવ્યા છે.

ગુજરાત એક છે, અને એક રહે એટલી જ પ્રાર્થના -

એ જ દુઆ.

સજ્જલ ઝોજી વાંદે

૩૦૧-૨, સુપર પ્લાઝા, સંદેશ પ્રેસ રોડ, વસ્ત્રાપુર, અમદાવાદ-૫૧.

ફોન : ૯૯૦ ૯૯૦ ૪૧૭૫

મુંબઈના પાલી હિલના ઉત્તર-ચઢાવવાળા રસ્તાઓ ઉપર કેટલાય ફિલ્મસ્ટારના બંગલાઓ આવેલા છે. દિલીપકુમાર, સુનીલ દત્ત, ગુલઝાર જેવાં કેટલાંય મોટાં નામો આ વિસ્તારમાં રહે છે. કોઈ એક જમાનામાં મીનાકુમારી અને કમાલ અમરોહી જેવાં નામોનાં મકાન પણ અહીં જ હતાં.

પાલી હિલના આ રસ્તાઓએ એવી ગાડીઓનાં ટાયર પોતાની ઉપર ફરતાં અનુભવ્યાં છે, જે ગાડીઓની પાછળ ફેન ગાંડા થઈને દોડતા...

આજે તો ફિલ્મસ્ટારને રહેવાનો વિસ્તાર જુલુ અથવા જે.વી.પી.ડી. સ્કીમ ગણાતો થઈ ગયો છે, પરંતુ કોઈ એક જમાનામાં રાજેશ ખન્ના જેવો સુપરસ્ટાર પણ બાંદરાના વિસ્તારમાં વસતો હતો, રેખા અને શાહરુખ ખાનના બંગલા આજે પણ બાંદરા વિસ્તારમાં છે.

પાલી હિલના એ જ ઐતિહાસિક રસ્તાઓ ઉપરથી પસાર થતાં મીનાકુમારી અને કમાલ અમરોહીના જૂના મકાન ‘રેમ્બ્રાં’થી આગળ જઈએ તો લગભગ ચારેક બંગલા છોડીને આજના નરગિસ દત્ત રોડ ઉપર એક બ્રિટિશ બાંધણીનો બંગલો દેખાય. ચાર પિલર પર બનાવાયેલા આર્યવાળા પોર્ચ પછી પાંચેક પગથિયાં ચડીને વરંડામાં દાખલ થવાય. વરંડામાં કમ્મર જેટલી પાળીથી બનાવાયેલી બંગલાની ચારે તરફ જાણે પેસેજ હોય એવી ઓસરીને થાંભલાઓ ઉપર ગોળ આર્યવાળાં મોટાં મોટાં સ્થાપત્યથી બાંધી લેવાઈ હતી. એ ઓસરી કે વરંડામાં ઘરના ચાર મુખ્ય દરવાજા ખૂલતા હતા. પૂર્વ-પશ્ચિમ, ઉત્તર-દક્ષિણ ચારે તરફથી ઘરમાં દાખલ થઈ શકાય એવી ટિપિકલ બ્રિટિશ બાંધણી સાથે બંગલાની આસપાસ લેન્ડસ્કેપિંગ કરીને બનાવાયેલો સુંદર બગીચો હતો.

બગીચાની કંપાઉન્ડ વૉલ મોટાં મોટાં વૃક્ષોથી એવી રીતે ઢંકાઈ હતી કે માણસને બંગલાની અંદર જોવું હોય તો કંપાઉન્ડ વૉલની ઉપર ચડીને ઝાડની વચ્ચેથી જોવું પડે...

પાલી હિલના મુખ્ય રસ્તા પર પડતો બંગલાનો ગેટ કાળા રંગે રંગાયેલો હતો. લગભગ આઠ ફૂટ ઊંચો ગેટ લોખંડના સળિયા અને ભાલાઓથી બનાવાયો હતો.

ગેટ ઉપર બે દરવાજા ભેગા થાય ત્યારે મોટો સૂરજનો આકાર બનતો.

ગેટ જે થાંભલાઓ સાથે જોડાયેલો હતો એમાંના જમણી તરફના થાંભલા ઉપર માર્બલની પ્લેટ લગાડેલી હતી, જેના પર સોનેરી અક્ષરે 'શક્તિ પેલેસ' લખેલું લગભગ ૨૦ ફૂટ દૂરથી વાંચી શકાતું.

મુંબઈ જેવા શહેરમાં આવી જમીન અને આવો બંગલો કોઈનું પણ ધ્યાન ખેંચે એવાં હતાં. જ્યાં બિલ્ટઅપ, સુપર બિલ્ટઅપ અને કાર્પેટ જેવા શબ્દો સ્કવેર ફૂટમાં મપાતા હોય એવા શહેરમાં આવો વૈભવી બંગલો કોનો હશે એવો સહેજે વિચાર આવી જાય એ સ્વાભાવિક છે.

ગેટ ખૂલે અને લગભગ પચીસ મીટરનો ડ્રાઈવ-વે પસાર કરીને જો પોર્ચમાં પહોંચીએ તો પગથિયાં પર કાર્પેટ જોઈને એવું સમજી જ શકાય કે આ કોઈ રાજઘરાનાનો બંગલો છે. વરંડામાં દાખલ થઈએ ત્યાં ગોઠવાયેલી સિંહાસન જેવી ખુરશીઓ પર નજર પડે તો સૌરાષ્ટ્રની કલાકારીગીરી અછતી ન રહે, ખુરશી ઉપર ટેપેસ્ટ્રી તરીકે વપરાયેલું જામનગરનું અતલસ જોઈને અહીં કોઈ સૌરાષ્ટ્રની સુગંધ ધરાવતો માણસ રહેતો હશે એ ધારવું અઘરું નહોતું.

આટલા વૈભવી અને વિશાળ ઘરમાં રહેનારા માણસની સહેજે ઈર્ષા થાય એવું હતું. મુંબઈ શહેરમાં આવી કરોડો રૂપિયાની મિલકત ધરાવનારો માણસ કેટલો સુખી અને નસીબદાર હશે એવો વિચાર લોકલ ટ્રેનમાં નોકરી કરવા દોડતા મુંબઈગરાને આવ્યા વિના ન રહે એ સ્વાભાવિક હતું...

માત્ર એક વાત આ ઘરમાં ઊડીને આંખે વળગે એવી રીતે ખૂંચતી હતી... એ હતી આ ઘરની સ્મશાન જેવી શાંતિ...

આવડા મોટા વિશાળ અને વૈભવશાળી ઘરમાં માણસોની અવરજવર અને ચહલપહલ હોવી જોઈએ, આનંદની વાતો થવી જોઈએ, સાંજ પડ્યે મહેફિલો ગોઠવાવી જોઈએ એને બદલે જાણે આખાય મકાનને જાણે કોઈ શાપિત આત્માએ ગ્રસી લીધું હોય એમ મકાન તદ્દન ચૂપચાપ અને ઉદાસીમાં ડૂબેલું દેખાતું.

‘શક્તિ પેલેસ’ જાણે કોઈને આપવામાં આવેલી કાળા પાણીની સજા હોય એમ એની આસપાસ દિવસના ચોવીસેય કલાક કાળાશનો એક એવો ઓળો લપેટાયેલો રહેતો કે બહારના રસ્તા પરથી પસાર થનાર માણસો સુધી એ ઘરની ઉદાસીની છાલક વાગી જતી જાણે.

એ ઘરની આસપાસ રહેનારા કંઈ કેટલાય પરિવારોમાંથી ભાગ્યે જ કોઈએ ત્યાં અવરજવર જોઈ હતી. આટલો મોટો વેલમેઈન્ટેઈન બગીચો ભાગ્યે જ કોઈ માણસના પગનો સ્પર્શ પામતો...

બસ, સવારે થોડી વાર લગભગ સિતેરની ઉંમરના પણ કડેઘડે અને ટટ્ટાર એવા એક સજ્જન બગીચામાં ચાલતા દેખાતા... માળી કામ કરતો હોય ત્યારે કદીક ઊભા રહીને એ માળી સાથે એકાદ બે વાક્યોની આપ-લે કરતા, એ સિવાયનો દરેક સમય મકાન, બગીચો, પોર્ચ અને ઓસરી તદ્દન નિર્જન રહેતાં.

પોર્ચમાં સતત ઊભી રહેતી સફેદ રંગની ૩૦૦ ડી મર્સિડીઝ ભાગ્યે જ બંગલાની બહાર નીકળતી, છતાંય ડ્રાઇવર રોજ આવતો. ગાડી રોજ સાફ થતી...

‘શક્તિ પેલેસ’ના ત્રણ નોકરો મકાનનો એકએક ખૂણો સતત સ્વચ્છ અને ચમકતો રહે એ પ્રયત્નમાં બાર-બાર કલાકની નોકરી કરતા. જે ડ્રોઈંગ રૂમમાં ભાગ્યે જ કોઈ બેસતું, એ રૂમમાં ગોઠવાયેલા પાંચસો વર્ષ જૂના ઍન્ટિક પિસીસને ઝાડુ પોછીને ચમકાવતા રહેવામાં એ નોકરોનો આખો દિવસ પૂરો થઈ જતો...

ટૂંકમાં, મકાનને બદલે મ્યુઝિયમ વધારે લાગતું ‘શક્તિ પેલેસ’.

સવારે સાડા છથી સાડા સાત જે સજ્જન બગીચામાં આંટા મારતા દેખાતા એ જ સજ્જન સૂરજ ઢળે ત્યારે ઓસરીમાં ગોઠવાયેલા અતલસની ટેપેસ્ટ્રી ચડાવેલા સિંહાસન ઉપર ગોઠવાઈ જતા. એમની સામે જર્મન સિલ્વરનો ઢોળ ચડાવેલી બેલ્જિયમ ગ્લાસની ટ્રોલી મુકાતી, ટ્રોલીમાં વિશ્વનો શ્રેષ્ઠ સ્કોચ, ચાંદીનું આઈસ પેલેટ અને ચાંદીનાં નાનાં નાનાં બાઉલ્સમાં સલાડ, બાફેલા ચણા અને ખારી સિંગનું મન્યિંગ ગોઠવાતું.

ચાંદીનો લગભગ બે વેંત મોટો ગ્લાસ એમની સામે ગોઠવાતો, જેમાં એક પછી એક પેગ સ્કોચ ઉડેલાતો અને ધીમેધીમે ઘૂંટ ભરતા એ સજ્જન સૂરજ સાવ આથમી જાય અને મકાનને કાળો અંધકાર ઘેરાઈ વળે ત્યાં સુધી એકલા બેસીને પોતાનું ડ્રિંક લેતા રહેતા.

મોટા ભાગે તો આ સમયે પણ સાવ શાંતિ જ રહેતી. સાંજના સમયે જ્યારે

આ વયોવૃદ્ધ સજ્જન પોતાનું ડ્રિંક લેતા હોય ત્યારે જવલ્લે જ કોઈ વાર શાસ્ત્રીય સંગીતના સૂરો એ બંગલાની બહાર સુધી રેલાતા.

એક ઘૂંટાયેલો દર્દીલો અવાજ આખાય 'શક્તિ પેલેસ'ને ભરી મૂકતો. સજ્જનની આંખોમાંથી ખારું પાણી ક્યારે ટપકીને એમના ચાંદીના ગ્લાસમાં ભરેલા સ્કોચ સાથે ભળી જતું એની એમને પોતાને પણ ખબર નહોતી રહેતી...

આજે પણ 'શક્તિ પેલેસ'માંથી એક ઘૂંટાયેલો સ્વર રેલાઈ રહ્યો હતો. 'ઇશક મેં ગૈરતે જબાત ને રોને ના દિયા... વરના ક્યા બાત થી... કિસ બાતને રોને ના દિયા...'

હાથમાં ચાંદીનો ગ્લાસ પકડીને એ સજ્જન દૂર ક્ષિતિજમાં તાકી રહ્યા હતા. એમની આંખો ફરી એક વાર છલકાઈ આવી હતી. બરાબર એ જ વખતે એક ઉંમરલાયક નોકર સફેદ યુનિફોર્મ પહેરીને એમના સુધી આવ્યો અને અદબથી વાંકા વળીને એણે લગભગ કાનમાં કહેતો હોય એટલું ધીમેથી અને નમ્રતાથી કહ્યું, 'મધુભાઈ ઠક્કર આવ્યા છે.'

'બેસાડો, હું આવું છું.' એ સજ્જને ઝૂકીને ઊભેલા નોકર તરફ જોયું.

કોઈ એક જમાનામાં આ માણસ કોઈ પણ સ્ત્રીનું દિલ ધડકાવી શકે એવો હેન્ડસમ હશે, એ આજે પણ જણાઈ આવતું હતું. લગભગ છ ફૂટની ઊંચાઈ, પહોળા ખભા, આજે પણ સાવ ફ્લેટ પેટ અને પથ્થરની શિલા જેવી વિશાળ - છાતી જોઈને એવું સમજી શકાતું હતું કે કોઈ એક જમાનામાં આ માણસનું ફિઝિક ગ્રીક યોદ્ધા જેવું હશે, આ ઉંમરે પણ જે માણસ આટલો આકર્ષક દેખાતો હતો એ એની જુવાનીના દિવસોમાં કોઈ અભિનેતાથી ઓછો નહીં દેખાતો હોય, એવું અત્યારે પણ સમજી શકાતું હતું.

નમણું નાક, મોટી ભાવવાહી આંખો, વિશાળ કપાળ અને આંકડા દીધેલી મૂછો એમના રજવાડીપણાની સાક્ષી પૂરતી હતી. એમણે એક જ ઘૂંટડામાં અડધાથી વધુ ભરેલો ગ્લાસ પૂરો કર્યો, ખાલી ગ્લાસને ટ્રોલી પર મૂકીને નોકર તરફ જોયું. એ હજી ઝૂકીને જ ઊભો હતો. આછા સફેદ વાળ અને મૂછો વગરનો પ્રેમાળ ચહેરો ધરાવતો નોકર માલિકની રગરગથી વાકેફ હશે એવું એની આંખોમાં લખેલું હતું.

'ભાઈ, ફરી એક વાર કહું છું જે કરો તે વિચારીને કરજો.'

'મહેરુ!' પેલા સજ્જને મહેરુની આંખોમાં જોયું, એમની આંખોમાં ભારોભાર

વિષાદ અને ખાલીપો હતો. પાછળ રેલાઈ રહેલો પેલો દર્દભર્યો ઘૂંટાયેલો અવાજ જાણે એમના હૃદયની વાત કહેતો હોય એમ હજીયે ગુંજી રહ્યો હતો.

‘સમજ! હવે ક્યાંથી લાવું?’ એમણે ફરી કહ્યું, ઊંડો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. જાણે પોતાની વાત કઈ રીતે કહેવી એ ગોઠવવાનો પ્રયાસ કરતા હોય એમ એમણે ફરી શૂન્યમાં જોયું... પછી ધીમેથી કહ્યું, ‘વિચાર કરવાનો હતો ત્યારે ન કર્યો. બધું રફેદફે કરી નાખ્યું. હાથે કરીને પગ પર કુહાડા મારતો રહ્યો. હવે શું વિચારવાનું મહેરુ?’ આંખમાં ધસી આવેલા પાણીને ડૂમા સાથે પ્રયત્નપૂર્વક આંખો મીંચીને ગળા નીચે પાછાં ધકેલી દીધાં. ‘બહોત ગઈ ઔર થોડી રહી...’

‘પણ ભાઈ, બાબો નહીં માને.’

‘મારે ક્યાં જોવા જીવવું છે?’ એમના ચહેરા પર સ્મિત આવી ગયું, ‘હું તો મારી મરજી કહીને જતો રહેવાનો. પછી એને જેમ સાચું લાગે એમ કરે.’ એમણે ફરી એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો, ‘આમેય આખી જિંદગી એ જ કર્યું છે એણે... પોતાની મરજી અને પોતાની મુનસફી સિવાય ક્યાં કંઈ આવડે છે તમારા બાબાને!’

‘ભાઈ, બાબો જેટલો મારો એટલો તમારો ખરો કે નહીં?’ મહેરુના ચહેરા પર સ્મિત આવી ગયું, ઝૂકેલા મહેરુના ખભે હાથ દઈને વજન આપીને ઊભા થતા એ વયોવૃદ્ધ સજ્જને ફરી એક વાર સ્મિત કર્યું.

વરસાદના દિવસોમાં ઘડીકમાં સૂરજ ઢંકાય અને ઘડીકમાં ઊઘડે એવી વિષાદ અને સ્મિતની રમત આ સજ્જનના ચહેરા પર છેલ્લી થોડી મિનિટોથી ચાલી રહી હતી... ‘હું તો એને મારો પાટવીકુંવર માનું છું, પણ એ મને બાપ માનવા તૈયાર નથી. બરાબર એની મા જેવો છે. જિંદી અને વટવાળો...’

‘આપ પણ ક્યાં ઓછા છો ભાઈ?’ મહેરુના ચહેરા પરથી સમજાતું હતું કે આ સજ્જનને આવી વાત કોઈ મોઢે કહી શકે તો એ કદાચ એકલો મહેરુ જ હશે. આમ નોકરના યુનિફોર્મમાં હતો મહેરુ, પણ પેલા સજ્જનના ચહેરા પર અને મહેરુના ચહેરા પર કોઈ અજબ પ્રકારના તાણાવાણા ગૂંથાતા હતા. આ બંને જણા જિંદગીમાં ઘણી તડકીછાંચડીમાં ભેગા રહ્યા હશે એવું એમની વચ્ચેના સ્નેહાળ તંતુ પરથી સમજી શકાતું હતું, ‘રજવાડી લોહી તો રજવાડી લોહી હોય જ ભાઈ!’ મહેરુએ કહ્યું. પેલા સજ્જન મહેરુના ખભાનો ટેકો લઈને ઊભા થઈ ગયા.

હવે મહેરુ પણ સીધો થઈ ગયો. એ સજ્જન ધીમાં પગલે સ્ટડીરૂમ તરફ ચાલવા લાગ્યા ત્યારે મહેરુ અદબપૂર્વક એમની પાછળ પાછળ જવા લાગ્યો.

પેલા સજ્જન સિંહ જેવી ચાલે ગૌરવભરે પગલાં ભરતાં ઓસરીમાંથી પસાર થઈ રહ્યા હતા. એમણે પાછળ જોયા વિના મહેરુને કહ્યું. ‘બધો ઝઘડો લોહીનો જ છે ને મહેરુ, લોહી વહાવી દો તો પણ લોહીની તરસ ક્યાં છીપે છે? એક જ લોહી જ્યારે સામસામે એકબીજાનું લોહી વહાવવા ઊભું થઈ જાય ત્યારે...’ એમને ફરી ડૂમો ભરાઈ ગયો હતો.

‘ભાઈ, બધું સરખું થઈ જશે. એક દિવસ બંને એકબીજાને સમજશે.’ મહેરુને એમનો ચહેરો વગર જોયે પણ સમજાતું હતું કે એની આગળ જઈ રહેલા એના માલિકને ફરી એક વાર ડૂમો ભરાઈ આવ્યો હતો.

‘એની મને ખાતરી છે મહેરુ, પણ એ સમજદારી જોવા હું જીવતો નહીં રહું એનીયે મને ખબર છે.’

‘આવું વિચારવાનું છોડી દો ભાઈ. હજી ઘણાં વરસ કાઢવાનાં છે તમારે...’

પેલા સજ્જન અચાનક જોરથી હસી પડ્યા અને પાછળ ફર્યા, એમનો ચહેરો ખડખડાટ હસતો હતો, પણ આંખોનો વિષાદ એમનો એમ જ હતો. બલકે ઔર ગહેરો થઈ ગયો હતો. ‘તું પણ શાપ આપીશ મહેરુ?’ એમણે પૂછ્યું પછી અનાયાસ મહેરુના ખભા પર હાથ મૂકી દીધો. જાણે પોતાના જ શરીરનું વજન લાગતું હોય એમ એમણે મહેરુના ખભા પર પોતાનો બોજ નાખી દીધો. અત્યાર સુધી ટટ્ટાર ચાલે ચાલતો આ માણસ અચાનક જ ઝૂકી ગયો.

‘મારે હવે નથી જીવવું મહેરુ, આ મધુભાઈ ઠક્કર મારી છેલ્લી વસિયત બનાવે, હું સહી કરું એ પછીની કોઈ પણ પળે જીવ નીકળી જાય તો મને ફિરયાદ નહીં હોય.’

‘ભાઈ, આ છઠ્ઠી વાર વસિયત બદલો છો તમે...’

‘ખરી વાત છે. દર વખતે મને એમ થયા કરે છે કે હું ખોટું કરું છું કે સાચું, જાત સાથે લડીઝઘડીને એક વસિયત તૈયાર કરાવું, થોડો વખત એ વસિયત એમ જ રહે પછી મને વિચાર આવે કે આ બરાબર નથી, એટલે બદલી નાખું... મહેરુ, મને ખરેખર નહોતું સમજાતું કે મારે શું કરવું જોઈએ...’ એમણે મહેરુના ખભા પર હાથ એમ જ રાખીને મહેરુની આંખોમાં જોયું. ‘પણ હવે સમજાઈ ગયું છે! આજની વસિયત મારી છેલ્લી વસિયત છે.’

‘ભાઈ... આવું શું કામ બોલતા હશો?’

‘મહેરુ!’ એમના ચહેરા પર સ્મિત આવી ગયું, ‘સિરોસિસ ઓફ લિવર સાથે

ત્રણ વરસથી તો જીવું છું. હજી કેટલું ખેંચું?’ પછી એમણે આંખો મીચીને ઊંડો શ્વાસ લીધો, ‘બસ, સિકંદરને એનો અધિકાર મળવો જોઈએ, એટલી જ મારી છેલ્લી ઈચ્છા છે.’

‘ભાઈ, મને લાગે છે કે તમારે એક વાર સિકંદર જોડે...’

‘જરાય ઓછો નથી એ પણ... છેલ્લા દસ દિવસમાં એક વાર મોઢું બતાવવા પણ નથી આવ્યો. વર્સોવાના ફ્લેટમાં ફોનની રિંગો વાગે છે, મોબાઈલ એ રાખતો નથી.. શોધું તો ક્યાં? આ મિનિટે મારું હૃદય ધડકતું બંધ પડી જાય તો અગ્નિદાહ આપવા માટે બેમાંથી એકેય દીકરો પહોંચે એમ નથી મહેરુ.’ એમણે નિસાસો નાખ્યો, ‘કહેવાય ત્યારે બબ્બે દીકરા... પણ મને લાગે છે, મને કાંધ આપવા માટે પણ ભાડૂતી માણસ લાવવા પડશે.’ આટલું બોલીને હોઠ ભીંસી દીધા - જાણે બાકીના શબ્દો હોઠની બહાર ન આવવા દેવા હોય એમ.

થોડીક ક્ષણો બંને જણા એમ જ ચૂપચાપ ઊભા રહ્યા, પછી મહેરુએ હળવેકથી પોતાના ખભે મુકાયેલો હાથ થપથપાવ્યો. ‘ભાઈ, કોણ જાણે કેમ, મને લાગે છે કે આ સ્થિતિ બહુ લાંબો સમય નહીં રહે. એક દિવસ આવશે જ્યારે બાબો અને સિકંદર એકબીજાની પડખે ઊભા રહીને એકબીજાને સાથ આપશે... એકબીજાને સ્વીકારી લેશે. બે ભાઈઓની જેમ ઝાલાપરિવારના રથને બે મજબૂત પૈડાં બની આગળ લઈ જશે.’

‘કોને ખબર!’ પેલા સજ્જને ફરી એક વાર જાણે આશા છોડી દીધી હોય એવો ઊનો શ્વાસ છોડ્યો. હળવે પગલે સ્ટડીરૂમ તરફ આગળ જવા લાગ્યા. મહેરુ પણ એમની પાછળ પાછળ સ્ટડી તરફ આગળ વધ્યો.

સ્ટડીરૂમમાં દાખલ થઈને જાણે ઘડીભર પહેલાં સાવ તૂટેલા વિખરાયેલા દેખાતા પેલા સજ્જનના ચહેરા પર એક મહોરું આવીને આપોઆપ ચોંટી ગયું! એક રાજાશાહી ગૌરવ અને વીતેલા જમાનાનો વૈભવ પોતાની અંદર લઈને એ સજ્જન ટટ્ટાર ચાલે સ્ટડીરૂમમાં દાખલ થયા. કાળો કોટ પહેરીને બેઠેલા એક વકીલ તરફ આગળ વધ્યા, અને ઝૂકીને રજવાડી અંદાજમાં એમ હેન્ડશેક કર્યા, ‘વેલકમ મધુભાઈ. તમને રાહ જોવડાવવા બદલ દિલગીર છું...’

‘કંઈ વાંધો નહીં સાહેબ’ મધુભાઈએ ઊભા થઈને નમ્રતાપૂર્વક હાથ મિલાવ્યો.

હવે પોતાની અહીંયાં જરૂર નથી એવું સમજી ગયેલા મહેરુએ પાછા પગે વિદાય લીધી. સ્ટડીનો દરવાજો ઝૂકીને બંધ કર્યો.

સ્ટડીઝમની બહાર નીકળીને મહેરુથી આકાશ તરફ જોવાઈ ગયું, ‘હે મારા વા’લા! આ માણસની એકલતા અને ખાલીપો નથી જીરવાતાં મારાથી... હવે તું જ કંઈ ચમત્કાર કર... કે આ માણસને જિંદગીભર તરફડ્યા પછી અમૃતના બેચાર ઘૂંટડા પીને આ દુનિયા છોડવાનું સદ્નસીબ મળે.’ આટલું કહેતાં કહેતાંમાં તો મહેરુની આંખો ભીંજાઈ આવી. એણે આંખો લૂછી અને રસોડા તરફ જવા માંડ્યું...

સ્ટડીઝમમાં મધુભાઈ પોતાની કાળી ‘મો બ્લાં’ પેન કાઢીને સફેદ કોરા કાગળ ઉપર શ્રી રઘુનંદનસિંહ નરોત્તમસિંહ ઝાલાની છઠ્ઠી અને કદાચ છેલ્લી વસિયત લખવાની તૈયારી કરવા માંડ્યા.

‘હું રઘુનંદનસિંહ નરોત્તમસિંહ ઝાલા મારા પૂરેપૂરા હોશોહવાસ અને સંપૂર્ણ સમજદારી સાથે કોઈના પણ દબાણમાં આવ્યા વિના મારી સંપૂર્ણ... ઇચ્છા મરજીથી મારી આ વસિયત લખાવું છું... આ પહેલાંની મારી તમામ વસિયતો રદબાતલ ગણીને મારી આ વસિયતને મારી આખરી અને છેલ્લી વસિયત ગણવી...’

પંદર ફૂટ બાય અઢાર ફૂટના વિશાળ સ્ટડીઝમમાં રઘુનંદનસિંહનો પહાડી અવાજ ગુંજી રહ્યો હતો. વસિયત લખી રહેલા મધુભાઈ ઠક્કર થોડી થોડી વારે રઘુનંદનસિંહ સામે જોતા હતા. આ પહેલાં મધુભાઈએ રઘુનંદનસિંહની પાંચ વસિયત લખી હતી. વસિયત લખાઈ ગયાનાં થોડાં અઠવાડિયાં કે મહિના પસાર થાય કે રઘુનંદનસિંહ પોતાની વસિયત બદલાવી નાખતા. મધુભાઈને દરેક વખતે મોંમાગી કિંમત મળી જતી એટલે એમને ફરિયાદનું કોઈ કારણ નહોતું. પણ એમના મનમાં એક સવાલ હંમેશાં રહેતો, ‘રઘુનંદનસિંહ શા માટે આમ અવારનવાર વસિયત બદલતા રહેતા હશે?’

મધુભાઈ રઘુનંદનસિંહનો ઇતિહાસ જાણતા. કુટુંબના વકીલ હોવાના નાતે એમને એ ઇતિહાસ ખબર હોવો પણ જોઈએ. રઘુનંદનસિંહના બે દીકરા હતા. શૈલરાજસિંહ ઝાલા અને સિકંદર ઝાલા. રઘુનંદનસિંહ એ બંને વચ્ચે પોતાની મિલકત વહેંચવા માગતા હતા, પણ જે કારણ હોય તે, દરેક વખતે વસિયત કરાવે ત્યારે વહેંચણીનું પ્રમાણ બદલાઈ જતું. દરેક વખતે રઘુનંદનસિંહને એ નક્કી કરવામાં તકલીફ પડતી કે એમની સંપત્તિનો કેટલો ભાગ એમના કયા દીકરાને મળવો જોઈએ...

જોકે બેમાંથી એકય દીકરાને આજ સુધી મધુભાઈએ જોયો નહોતો, છેલ્લાં

દસેક વર્ષથી આ ઘરમાં વકીલ તરીકે અવરજવર કરતા મધુભાઈ ઠક્કરે આ ઘરમાં રઘુનંદનસિંહ સિવાય પરિવારનો કોઈ જ સભ્ય જોયો નહોતો.

ડ્રૉઇંગરૂમમાં શૈલરાજસિંહ, સિકંદર અને રઘુનંદનસિંહનાં પત્ની શક્તિબાની તસવીરો લાગેલી હતી. આ તસવીરો પરથી મધુભાઈ આ પરિવારના સભ્યોને ઓળખતા હતા.

મધુભાઈએ ધાર્યું હતું કે, આ વખતે રઘુનંદનસિંહ ફરી એક વાર સંપત્તિની વહેંચણીની ફેરબદલ કરવા માગતા હશે.

રઘુનંદનસિંહ પાસે સંપત્તિ ઓછી નહોતી. જામનગર પાસે દેવરાજપુર ગામનો દરબારગઢ, ગામમાં જમીનો, મુંબઈમાં મલબારહિલનો બંગલો, વર્સોવાનો ટેરેસ ફ્લેટ, સારી એવી રોકડ અને દરદાગીના બધું મળીને કરોડોની સંપત્તિ થતી હતી.

આ સંપત્તિની વહેંચણી રઘુનંદનસિંહ ન્યાયી રીતે કરી શકતા નહોતા અથવા એ જે કરતા હતા એને ન્યાયી માની શકતા નહોતા, એટલું તો મધુભાઈની અનુભવી વકીલ નજર આટલાં વર્ષોમાં સમજી ગઈ હતી.

આજે ફરી એક વાર વસિયત લખવાની શરૂઆત થઈ હતી. મધુભાઈએ દર વખતની જેમ જ હળવાશથી ‘એક વધુ નવી વસિયત’ માનીને રઘુનંદનસિંહ જે લખાવતા હતા તે લખવા માંડ્યું, પણ જેમ જેમ વસિયત લખાતી ગઈ તેમ તેમ મધુભાઈ ઠક્કરની આંખો પડોળી થતી ગઈ. એમને નવાઈ લાગી, કારણ કે આજની વસિયત સાવ જુદી હતી. આ વસિયતમાં જે કંઈ લખાવાયું હતું એનો વિચાર કરતાં રઘુનંદનસિંહ ન હોય તે દિવસે વસિયતનો અમલ કરવામાં પરિસ્થિતિ ગૂંચવાવાની પૂરેપૂરી સંભાવના એક વકીલ તરીકે મધુભાઈને દેખાઈ રહી હતી.

‘સર..’ મધુભાઈએ ધીમેથી રઘુનંદનસિંહ તરફ જોયું, ‘તમને ખરેખર લાગે છે કે આ જે કંઈ થઈ રહ્યું છે તે યોગ્ય છે?’

‘મધુભાઈ, મને લાગે છે આ જ યોગ્ય છે...’

‘સર... હું બધું તો નથી જાણતો, પણ એટલું સમજી શકું છું કે કોઈ એક અણબનાવને કારણે આજે...’

‘અણબનાવ?’ રઘુનંદનસિંહે પોતાની કાળી લેઘરની કાર્બૂ ચેર ઉપર જાતને ઢાળી દીધી. કાળા રંગની સ્ટીલના એક સ્ટેન્ડ પર મુકાયેલી એ ડિઝાઇનર ચેર એવી રીતે ડિઝાઇન કરાઈ હતી કે માણસની પીઠને પૂરેપૂરો આરામ મળે... સૂતાં

સૂતાં વાંચી શકાય, અને વાંચતાં વાંચતાં ઊંઘી પણ જઈ શકાય... નીચેનો ફોલ્ડ ખોલી નાખીને લગભગ કાઉચની સાઈડમાં ફેરવી શકાય એવી 'લી કાર્બૂ'ની ડિઝાઈન કરેલી એ ચેર આમ તો ૧૯૫૭ની ડિઝાઈન હતી, પરંતુ આજેય એટલી જ ફેશનેબલ ગણાતી એ ચેર આ સ્ટડીરૂમમાં સુંદર દેખાતી હતી... ચેર પર બેઠેલા રઘુનંદનસિંહે આંખો મીંચીને માથું પાછળ ઢાળ્યું, 'તમે જેને અણબનાવ કહો છો મધુભાઈ, એ મારી જિંદગીનો સૌથી મોટો અફસોસ છે... એક માણસ પાસે બબ્બે પગ હોય, છતાંય એણે ચાલવા માટે ઘોડી લેવી પડે એવી સ્થિતિ છે.'

'સર...' મધુભાઈએ ખૂબ વિનમ્રતાથી અને લાગણીપૂર્વક પૂછ્યું, 'મેં ક્યારેય તમારી અંગત બાબતોમાં માથું નથી માર્યું, મને અધિકાર પણ નથી...' પછી ક્ષણેક રોકાયા, રઘુનંદનસિંહની આંખો હજીયે બંધ હતી અને માથું ખુરશીની પીઠ પર ઢળેલું, સામાન્ય રીતે સિંહ જેવો દેખાતો આ માણસ અત્યારે કેટલો અસહાય, અને એકલો દેખાતો હતો! મધુભાઈને વિચાર આવ્યો. એમણે થોડીક ક્ષણો રઘુનંદનસિંહ સામે જોયા કર્યું, પછી ધીમેથી ઉમેર્યું, 'સર... હું કંઈ મદદ કરી શકું?'

'તમે?' રઘુનંદનસિંહ હસી પડ્યા. સાવ નિર્દોષ, બાળક જેવું હાસ્ય હતું એમનું, દસ વર્ષમાં કદાચ મધુભાઈએ એમને ભાગ્યે જ હસતા જોયા હશે. એમના ચહેરા પર ઉદાસી એવી ઘૂંટાયેલી રહેતી કે આવું હાસ્ય ભાગ્યે જ બહાર આવી શકતું...

'તમે?' રઘુનંદનસિંહે આંખો ખોલી હસતાં હસતાં મધુભાઈની સામે જોયું, 'તમે શું મદદ કરશો મધુભાઈ? અમારાથી થાય તે બધું કરી ચૂક્યા અમે... પણ, જ્યારે લોહી જ લોહીનું દુશ્મન હોય ત્યારે બહારનો માણસ શું મદદ કરી શકે?'

'દુશ્મનીનું કોઈ કારણ હશે ને?' મધુભાઈએ રઘુનંદનસિંહનો સારો મૂડ જોઈને જરા વધારે ઊંડા ઊતરવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

'કારણ તો હોય જ ને!' રઘુનંદનસિંહ એમ કોઈને મન આપે એવા નહોતા. એમણે મધુભાઈના સવાલને સાવ જુદી રીતે પણ ટાળી દીધો, 'મધુભાઈ, કારણ વગર તો આ દુનિયામાં કશુંય થતું જ નથી...' પછી એક બહુ જ ઊંડો નિસાસો નાખ્યો.

આખો ઓરડો જાણે એમના નિસાસાથી ભરાઈ ગયો. રઘુનંદનસિંહની આંખોમાં હલકી ભીનાશ તરવરી આવી. એ થોડીક ક્ષણ સાવ ચૂપચાપ અન્યમનસ્ક બેસી રહ્યા.

મધુભાઈને પણ એમની આ ચુપકીદી છેંછેડવાનું યોગ્ય નહીં લાગ્યું હોય એટલે એ પણ, રઘુનંદનસિંહ કંઈ બોલે એની રાહ જોતા બેસી રહ્યા.

ખાસ્સી વજનદાર ક્ષણો એમ જ પસાર થઈ ગઈ. રઘુનંદનસિંહ જાણે કંઈ કેટલાંય વર્ષોની સફર ખેડીને પાછા ફર્યા હોય એમ હાંફવા લાગ્યા, ‘મધુભાઈ, ભૂતકાળ બહુ વજનદાર ચીજ છે. છાતી પર એનો બોજ રોજેરોજ ઉઠાવીને જીવવું સહેલું નથી! માણસે જે ગુનો કર્યો હોય એ માટે એને સજા મળે એ ન્યાય છે, પણ નહીં કરેલા ગુનાની સજા માણસ ભોગવે... ભોગવ્યા જ કરે એ ક્યાંનો ન્યાય છે?’

‘સર, આમ તો બહુ નાનો છું, ઉંમર અને હેસિયત બંનેમાં... છતાંય એક વાત કહેવાનું મન થાય છે. આપની રજા હોય તો કહું.’

રઘુનંદનસિંહ થોડી વાર મધુભાઈના ચહેરામાં જોઈ રહ્યા — જાણે એમના મનનો તાગ લેવા માગતા હોય એવી રીતે. જાણે નક્કી કરવા માગતા હોય કે આ માણસને આનાથી વધુ નજીક આવવા દેવાય કે નહીં. પછી અચાનક જ જાણે નક્કી કરી લીધું હોય એમ એમણે મધુભાઈ સામે જોયું, પછી હસીને કહ્યું, ‘મરીઝનો એક શેર છે.

દુર્દશાનો બસ એટલો આભાર હોય છે,

જે મને મળે છે એ મુજથી સમજદાર હોય છે.’ પછી પૂછ્યું, ‘બોલો! શું કહેવું છે?’

‘જો દરેક માણસમાં એકસરખી સમજદારી હોત તો અમારી જરૂરત જ ના રહેત.’ એ સહેજ હસ્યા, ‘વકીલની જરૂર ઊભી થાય એનો અર્થ જ એ કે બે પક્ષોની સમજદારી એકબીજા સુધી પહોંચવા માટે પૂરતી નથી.’

‘આ મને કહો છો? હું તો જાણું જ છું! મેં મારી આખી જિંદગી સામેના માણસને સમજવા અને સમજાવવામાં કાઢી નાખી. પત્ની હોય કે દીકરો, સૌએ મારે માટે મનમાં ગેરસમજનું બી વાવ્યું પછી એને ઝેર રેડી રેડીને ઉછેર્યું છે.’ એમના ચહેરા પર જાણે થાક અને ઉંમર એકદમ વર્તાવા લાગ્યાં.

‘ખોટું નહીં લગાડતા, આજે પહેલી વાર હું આવી છૂટ લઉં છું.’ મધુભાઈએ સહાનુભૂતિભર્યા અવાજે કહ્યું, ‘તમને શેની તકલીફ છે? આટલો પૈસો છે, આવી સંપત્તિ છે, જાહોજલાલી છે, તમે ઈચ્છો એટલા માણસો તમારી આસપાસ જી હજૂરી કરી શકે... રૂપિયાથી કંઈ પણ ખરીદી શકાય છે.’ એમણે સ્મિત કરીને ઉમેર્યું, ‘એટ લીસ્ટ આજના જમાનામાં.’